

Психологія дитини у міждисциплінарному дискурсі крізь призму війни

Петро Токар

кандидат юридичних наук, полковник поліції, начальник Головного управління Національної поліції в Харківській області Міністерства внутрішніх справ України, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-8111-7142>

Іван Кріцак

кандидат юридичних наук, доцент, підполковник поліції,
т. в. о. помічника начальника Головного управління Національної поліції
в Харківській області Міністерства внутрішніх справ України, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3530-4269>

Війна завдає нищівних ударів по дитячій психіці: 44 % українських дітей мають ознаки ПТСР, мільйони позбавлені домівки, освіти й безпеки. Міждисциплінарний підхід у поєднанні психології й теології є ключем до відновлення дитячої психіки та формування стійкості.

Ключові слова: психологія; дитина; міждисциплінарність; війна; ПТСР; теологія; психоемоційна ситуація; психіка дитини; обдаровані діти; психологічна експертиза.

Child Psychology in Interdisciplinary Discourse through the Prism of War

Petro Tokar, Ivan Kritsak

War has a devastating impact on children's mental health: 44 % of Ukrainian children show signs of PTSD, and millions are deprived of their homes, education, and safety. An interdisciplinary approach combining psychology and theology is key to restoring children's mental health and building resilience.

Keywords: psychology; child; interdisciplinarity; war; PTSD; theology; psycho-emotional situation; child's psyche; gifted children; psychological assessment.

Наведімо кілька фактів і цитат для за-
нурення в тему.

В Україні 44 % дітей мають ознаки
потенційного посттравматичного стрес-
ового розладу (далі — ПТСР). За сло-
вами першої леді О. Зеленської, «це
означає, що дітям важко концентру-
ватися, вони легко засмучуються,
вступають в бійки, почуваються са-
мотніми, мають проблеми зі сном».

Дружина президента США До-
нальда Трампа Меланія в особистому
листі до президента рф Володимира
Путіна порушила тему викрадених

росією під час війни українських ді-
тей. Трамп передав це послання Пу-
тіну під час переговорів на Алясці. Як
відомо, Україна заявляє про майже
20 тис. відомих їй випадків викраден-
ня росією дітей з окупованих україн-
ських територій [1].

За Вікіпедією [2], кількість дітей,
які перебувають у зонах збройних
конфліктів, сягає майже 250 млн, і це
одна з наймасштабніших гуманітар-
них криз сучасності. Вони щодня сти-
каються з ризиками фізичної загибе-
лі, каліцтв, сексуального насильства,

утрати домівки та сім'ї, психологічних травм і довгострокових порушень розвитку. За оцінками, у світі нині приблизно 300 тис. дітей-солдатів, до того ж 40 % з них — дівчата, яких використовують не лише як бійців, а й як жертв сексуальної експлуатації. Масштаб трагедії відображають дані ЮНІСЕФ: лише за останнє десятиліття війни забрали життя 2 млн дітей, ще 4—5 млн залишилися інвалідами, 12 млн втратили житло, понад 1 млн осиротіли або були розлучені з батьками, а приблизно 10 млн зазнали серйозних психологічних травм.

За даними Американської психологічної асоціації, у сучасних конфліктах із 95 % загиблих цивільних осіб приблизно половина — діти. Лише в Сирії зі 100 тис. загиблих щонайменше 10 тис. були дітьми, а понад 2 млн дітей-біженців змушені були залишити країну. У Сомалі ця цифра перевищує 870 тис. У Газі, за даними *The Lancet* (2024), кількість жертв війни перевищила 70 тис. осіб, поміж яких значна частка дітей.

Драматичні масштаби має також сексуальне насильство: під час війни в Боснії зґвалтовано понад 20 тис. мусульманських дівчат і жінок, а в Руанді фактично кожна дівчинка-підліток, яка вижила, зазнала зґвалтування. Це призводить до поширення ВІЛ / СНІД, від якого страждають також новонароджені.

У Південному Судані 1,1 млн дітей страждають від голоду, а в Африці та на Близькому Сході — понад 2,5 млн дітей від гострого недоїдання. Санкції та економічні потрясіння теж призводять до катастрофічних наслідків:

станом на 2001 рік через міжнародні обмеження в Іраку загинуло майже 500 тис. дітей. Діти масово позбавлені освіти: понад 13 млн не мають доступу до навчання через конфлікти, у Ємені у 2015 році 1,8 млн дітей залишилися без школи, у Газі майже 500 тис. дітей не змогли навчатися через пошкодження шкільних будівель, у Судані — понад 3 млн дітей, а в Мозамбіку війна зруйнувала 45 % початкових шкіл. Загалом на Близькому Сході війна знищила понад 8850 шкіл.

Наслідки війни для психіки дітей вражають не менше: дослідження свідчать, що 80 % іракських дітей, які пережили бомбардування 1991 року, мали симптоми ПТСР; у секторі Газа ПТСР виявили у 41 % дітей. Загальна частота розвитку ПТСР, депресії та поведінкових проблем у дітей із зон конфліктів варіюється від 10 до 90 %. До 2017 року 3 млн сирійських дітей стали безпосередніми свідками наслідків війни. Психотравма має міжпоколіннєвий характер, поглиблюючи коло страждань.

Опитування *Pew Research Center* (2023) досліджувало духовність серед американців і засвідчило, що більшість (70 %) вважають себе духовними людьми. Опитування вивчало значення слова «духовний» для окремих осіб, важливість, яку вони йому надають, а також пов'язані із цим переконання та практики. Основні висновки містять поширену віру в душу (83 %) і духовний вимір, що виходить за межі природного світу (81 %). Дослідження також вивчало такі переживання, як відчуття зв'язку з чимось поза цим світом, а також ві-

рування про духів або духовні енергії в природі та предметах [3].

Старе прислів'я (апокрифічний вираз якого приписують Марку Твену) радить ніколи не обговорювати релігію у ввічливому товаристві. Ця пропозиція має на меті уникнути дискомфорту, збентеження та суперечок [4]. Утім, оскільки майже половина американців вважає релігію дуже важливою для свого життя, а ще чверть — доволі важливою [3], то уникнути теми релігії неввічливо, непрактично і фактично неможливо [4].

Війна та нинішня психоемоційна ситуація з дітьми

За даними Інституту дослідження проблем миру в Осло, у 2023 році 473 млн дітей проживали в зоні конфлікту. Це більше, аніж кожна шоста дитина у світі — і ця цифра майже подвоїлася із середини 1990-х років [5]. Діти, які живуть у зонах бойових дій або змушені полишити свої домівки, мають підвищений ризик страждати на широкий спектр психологічних наслідків, включно з депресією та ПТСР. Наслідки можливі як фізичні, так і психічні, з неадекватною медичною допомогою, недоїданням та інфекційними захворюваннями як потенційними наслідками для тих, хто зазнає насильства та заворушень [6].

До вторгнення росії в Україну в лютому 2022 року майже 0,5 млн дітей в Україні потребували гуманітарної допомоги через російсько-український збройний конфлікт, який розпочався у 2014 році, особливо на Сході країни, де діти щодня стикалися із загрозою обстрілів і мін, а також

із відсутністю базових зручностей і належної освіти. Майже дві третини з 7,5 млн дітей, які проживають в Україні, були змушені полишити свої домівки, що збільшило кількість дітей, які потребують гуманітарної допомоги, до понад 3 млн, а 1,5 млн дітей опинилися під загрозою нестачі їжі й води [7].

Війна — це травма, до того ж не лише фізична, а й психоемоційна. Для дітей і підлітків, психіка яких ще формується, війна є потужним стресогенним чинником. У XXI столітті, попри розвиток міжнародного права, тисячі дітей щороку страждають через збройні конфлікти — від втрати домівки, родичів, доступу до освіти та медичної допомоги до прямих психологічних травм [8, с. 29]. Війна в Україні, яка триває з 2014 року й набула повномасштабного характеру у 2022 році, спричинила величезну гуманітарну кризу. Вторгнення росії в Україну призвело до гуманітарної й економічної кризи масштабів, яких Європа не знала з часів Другої світової війни [9]. За оцінками ЮНІСЕФ, понад 5 млн українських дітей потребують психологічної підтримки [10]. Згідно з дослідженням Українського інституту соціальних досліджень, понад 70 % дітей із прифронтових територій мають симптоми стресових розладів [11].

Станом на середину листопада 2022 року Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) підтвердило понад 16 600 жертв серед цивільного населення, включно з понад 6550 смертей, із яких понад 400 — діти [12].

За іншими даними, понад половину з 7,5 млн дітей України переміщено внаслідок війни, з яких 2,8 млн є внутрішньо переміщеними особами [13]. ЮНІСЕФ зазначає, що понад 2,2 млн дітей потребують доступу до психічного здоров'я та психосоціальної підтримки [13].

ПТСР виникає як відповідь на екстремальну подію, що виходить за межі звичного досвіду. Для дітей характерні флешбеки, нічні жахіття, уникнення ситуацій, що нагадують травму, порушення концентрації уваги. Особливо вразливими є діти, які зазнали прямої загрози життю або стали свідками загибелі близьких [14; 15]. Діти реагують на такі події генералізованою тривожністю, страхом залишатися наодинці, уникненням соціальних контактів, виявами гіперактивності або навпаки — повільності й замкненості. У молодших дітей частим виявом є соматичні симптоми: біль у животі, головний біль без органічного підґрунтя [16]. В умовах тривалого стресу та невідзначеності діти можуть утрачати інтерес до ігор, спілкування, виявляти апатію, страждати на порушення сну й апетиту. У підлітків можливі суїцидальні думки, порушення ідентичності, емоційне вигорання [17]. У дітей часто виникають регресивні реакції, агресивність, емоційні вибухи. Підлітки можуть удаватися до ризикованої поведінки, конфліктувати з оточенням, відмовлятися від навчання. Затримки мовленнєвого та когнітивного розвитку фіксують у дітей, які перебували в умовах постійного стресу [18].

Необхідність комплексного підходу до вивчення психіки дитини

Ефективна підтримка дітей у кризових ситуаціях має бути комплексною, включно з індивідуальною та груповою терапією, роботою з родиною, а також зі створенням безпечного й підтримувального середовища в школах і громадах. Лише в такий спосіб можна забезпечити повноцінне відновлення психічного здоров'я дітей і їхню адаптацію до нових умов життя [19, с. 243]. Принцип міждисциплінарності в сучасному освітньому середовищі вищої школи є не просто даниною моді чи умовою для інновацій, а необхідністю, яка зумовлена складністю соціальних викликів сьогодення, особливо у сфері підготовки майбутніх фахівців психологічного, соціального й медичного профілів. Міждисциплінарність — це не лише поєднання предметів, а глибинне злиття підходів, знань, інструментів і цінностей з різних галузей для кращого розуміння реальності. У контексті підготовки психолога, зокрема того, хто працює з дітьми в кризових і надзвичайних ситуаціях, міждисциплінарний підхід відкриває нову якість фаховості: він дає змогу майбутньому спеціалістові бачити не лише індивідуальну психіку дитини, а й її соціальне середовище та освітній контекст, фізичний та медичний стани, родинну динаміку та культурні особливості [19, с. 247]. У зв'язку з медициною міждисциплінарність виявляється у знаннях психолога про дитячу психосоматику, неврологічні особливості розвитку, психіатричні розлади, фармакотерапію, вплив

хронічних хвороб на емоційний стан дитини. Психолог, який працює в дитячих медичних закладах або реабілітаційних центрах, має вміти читати медичну документацію, брати участь у клінічних обговореннях і взаємодіяти з педіатрами, неврологами, реабілітологами. Це допомагає реалізувати цілісний біопсихосоціальний підхід до дитини, у якому враховано як тілесні, так і ментальні, соціальні й емоційні чинники [20]. Міждисциплінарність — це фундамент сучасної підготовки психолога, який працює з дітьми та передбачає не лише здатність поєднувати знання з різних сфер, а й уміння працювати в команді, бути відкритим до інших фахових поглядів, адаптувати інструменти й методи під різні контексти. Це формує стійку, емпатійну, фахово гнучку особистість спеціаліста, здатного ефективно допомагати дитині в умовах складного світу [19, с. 248].

*Роль психологів
у вивченні
проблем дітей*

Війна в Україні, що триває понад 3 роки, стала величезним навантаженням для психічного здоров'я дітей, батьків і освітян. Для того щоб діти мали змогу продовжувати навчання й відновити психологічну стабільність, ЮНЕСКО за підтримки Японії та Глобального партнерства з питань освіти підтримує понад 20 інклюзивних ресурсних центрів, у яких допомагають понад 140 тис. дітей з особливими освітніми та психологічними потребами, їхнім сім'ям і освітянам [20]. Не менш важливою

є роль громади й державної політики у створенні інфраструктури психологічної допомоги. До ефективних інструментів, здатних знизити ризик тривалих негативних наслідків, належать мобільні бригади психологів, спеціалізовані центри підтримки сімей військовослужбовців, а також забезпечення шкільними психологами з відповідною кваліфікацією. Комплексна міжвідомча співпраця між освітніми закладами, соціальними службами, медичними установами й інституціями громадянського суспільства постає як необхідна передумова для формування ефективної системи підтримки [21, с. 1892].

Психологиня А. Романик радить якнайбільше часу проводити з дитиною, говорити з нею, обіймати, бути максимально чесними й озвучувати лише правдиві факти або те, у чому ви дійсно впевнені й у що вірите самі: *«Можна спробувати створити максимальне відчуття безпеки: обійміть дитину; ритмічними, проте не динамічними погойдуваннями рухайтеся вправо-вліво або вперед-назад; можна паралельно з цим погладжувати дитину або намузикувати якусь мелодію»* [22]. На її думку, варто мінімізувати перегляд новин із дитиною, натомість слід допомогти дітям позбутися напруження в конструктивний спосіб завдяки різноманітним іграм і технікам, як-от:

«— можна рвати або зминати папір;

— гра в “паперові” сніжки;

— можна “боксувати” м'яку подушку;

— запропонуйте крик без крику: просимо дитину спробувати закрити, але без голосу (гучності);

— “стаканчик крику” або “мішечок крику”: можна кричати, але лише направивши цей крик в мішечок або стаканчик;

— ігри з водою (воду можна переливати із ємності в ємність) та піском» [22].

Дитяча психологиня С. Ройз звертає увагу на те, що під час стресу ігри дітей можуть бути трохи «регресивними», тобто старші діти можуть знову гратися в ігри для малечі. Можна ліпити з пластиліну, окреслити довкола себе коло безпеки з нитки, рвати на дрібні шматки папір, «видихнути хмаринку» (уявити, що вдихнули хмаринку й видихнути її зі звуком, можна з грозою та блискавкою, тупотіти під час цього ногами) тощо. Можна малювати, гратися в настільні ігри та слова, а також в ігри, засновані на просторовому сприйнятті (наприклад, «Тетрис») [23].

Окрім того, психологиня звертає особливу увагу на вправи в разі психологічної атаки: «Ви та ваша дитина можете робити такі вправи на вибір:

— покласти руку на живіт, приблизно на 3 пальці нижче сонячного сплетіння та постукувати по цьому місцю;

— потерти кінчик носа;

— надавити не сильно на очні яблука з двох боків;

— якщо є, де лягти, — лягти на спину і зробити рухи ногами, як на велосипеді;

— сконцентруватися на диханні — одну руку скласти, як човник

і накрити нею губи, іншу руку — покласти на живіт. Видих — рука йде вниз до грудей, вдих — рука підіймається до рота;

— змашувати губи, полоскати рот водою;

— витягувати якомога далі язика — ніби намагаючись торкнутися грудної клітини;

— подивитися вправо, не повертаючи голови, — якомога далі на 15—20 секунд, потім перевести погляд прямо, потім подивіться вліво — якомога далі, потім знову прямо;

— розтерти тіло;

— розтерти точку між підмізним (четвертим) пальцем та мізинцем — там знаходиться точка паники;

— покласти руки на ребра, відчувати, як вони при диханні розширюються, підіймаються;

— розтерти руки, прикласти до нирок» [23].

Психологиня В. Горбунова пояснює, що сьогодні й для дорослих, і для дітей виявляти злість (ненавидіти, лаятися, кричати) — це здорова реакція. Саме тому дорослі мають дозволити і собі, і близьким (зокрема, дітям), робити це в ігровій формі. Можна застосувати гру «Злий бобер» (придумати злу тваринку й поводитися так, як, на нашу думку, може поводитися ця тваринка; потім перетворитися на добру тваринку; потім — на людину) або кричати в «мішечок для криків» чи стаканчик. Після вивільнення ненависті та злості обов'язково потрібно перемкнутися на щось добре й позитивне: обійми, теплий чай, добрі слова одне одному. Сльози

та плач — також нормальні в цій ситуації, тож дайте дитині виплакати. Після емоційного вивільнення дитині буде легше заснути [24].

Психологія й теологія в Україні повинні працювати пліч-о-пліч

Journal of Psychology & Theology («Журнал психології та теології», далі — *JPT*) — це щоквартальний рецензований академічний журнал, який з 1973 року видають друком у Школі психології Роузмід Університету Біола (США). *JPT* публікує оригінальні дослідження з інтеграції психології та християнського богослов'я, емпіричні дослідження й теоретичні праці, що досліджують взаємозв'язок між психологічними (наприклад, клінічними, експериментальними, промисловими / організаційними, соціальними, теоретичними) і богословськими темами. Редакція *JPT* заохочує наукові дослідження із застосування цих взаємозв'язків у різних контекстах (наприклад, консультування з питань психічного здоров'я, освіта та навчання, організаційне лідерство, церкви та інші контексти християнського служіння) і/або з міжкультурної позиції [25]. *Mental Health, Religion & Culture* («Психічне здоров'я, релігія та культура») — це міждисциплінарний рецензований академічний журнал, який видає *Routledge*. Він публікує оригінальні статті, що стосуються психічного здоров'я у зв'язку з релігією та духовністю. Журнал засновано в 1998 році, індексовано у *Scopus* [26]. Убачаємо за доцільне імплементувати позитивний іноземний досвід в українську

практику, коли психологія та теологія працюватимуть пліч-о-пліч над розв'язанням нагальних проблем і разом даватимуть відсіч сучасним викликам.

Висновки та перспективи майбутніх наукових досліджень. Науковиця з Тернополя Л. Барна, мабуть, найбільш докладно розкрила реальний стан справ і проблем з дітьми під час війни з урахуванням іноземного досвіду, а також запропонувала напрями розв'язання цих проблем [8]. Суголосна порушенням у наших дослідженнях питанням і потребує окремого опрацювання з кримінологічних позицій наукова праця *S. Lawrie* зі співавторами (про вплив біологічних, психологічних і соціально-екологічних чинників ризику на заподіяння шкоди тваринам у дитинстві й підлітковому віці та необхідність запобігання такій шкоді з метою розвитку емпатії) [27].

Для того щоб зрозуміти феномен дитини, слід перечитати не одну тисячу наукових праць. На нашу думку, лише міждисциплінарна парадигма психології та теології принесе очікувані результати. Пропонуємо залучати до розв'язання питань, пов'язаних із дітьми, кримінотеолога (цей напрям ми вже активно розробляємо: проведено неодноразові зустрічі з підлітками, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, а також кримінотеологічні бесіди з хворим на шизофренію, що висвітлено в нашому науковому доробку [28; 29]). Ми впевнені, що знання теології сприятимуть психологам у практичній діяльності, особливо під час роботи з дітьми в умовах воєнного стану.

Перелік джерел посилання

1. Перепадя О. Меланія Трамп написала Путіну листа про українських дітей / У фокусі : вебсайт. 16.08.2025. URL: <https://www.dw.com/uk/melania-tramp-napisala-putinulista-pro-ukrainskih-ditej/a-73664617> (дата звернення: 28.08.2025).
2. Impact of war on children / Wikipedia : web. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Impact_of_war_on_children?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 28.08.2025).
3. Alper B. A., et al. Spirituality Among Americans: Pew Research Center Survey 2023 / Policy Commons : web. 7 Dec 2023. URL: <https://policycommons.net/artifacts/10615366/spirituality-among-americans/11522608/> (дата звернення: 28.08.2025).
4. Burton E. Th., Kaufman C. C. Intersections of Religion, Faith, Spirituality, and Pediatric Psychology: Introduction to the Special Issue. *Clinical Practice in Pediatric Psychology*. 2024. Vol. 12. Is. 4. Pp. 367–371. DOI: 10.1037/cpp0000559 (дата звернення: 28.08.2025).
5. Brown H. O. Researchers Find New Ways to Support Children Impacted by War in Ukraine. Researchers are creating educational materials to support children who have been displaced or affected by the ongoing conflict / Association for Psychological Science : web. Dec 26, 2024. URL: https://www.psychologicalscience.org/publications/observer/support-for-children-impacted-by-war.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 28.08.2025).
6. Bürgin D., Anagnostopoulos D., et al. Impact of war and forced displacement on children's mental health—multilevel, needs-oriented, and trauma—informed approaches. *European Child & Adolescent Psychiatry*. 2022. Vol. 31. Is. 6. Pp. 845–853. DOI: 10.1007/s00787-022-01974-z (дата звернення: 28.08.2025).
7. Children in Ukraine. The Lancet Regional Health — Europe, 2022. Art. 5 :16:100405. DOI : 10.1016/j.lanpe.2022.100405 (дата звернення: 28.08.2025).
8. Барна Л. С. Психічне здоров'я дітей під час війни: розлади, ризики та шляхи підтримки. Погляд на проблему. Ліки України. 2025. № 4. С. 29—30. DOI: 10.37987/1997-9894.2025.4(290).332933 (дата звернення: 28.08.2025).
9. McElroy E., Hyland Ph., et al. Change in child mental health during the Ukraine war: evidence from a large sample of parents. *European Child & Adolescent Psychiatry*. 2024. Vol. 33. Is. 5. Pp. 1495–1502. DOI: 10.1007/s00787-023-02255-z (дата звернення: 28.08.2025).
10. Protect and Prioritize Every Child in Ukraine / UNICEF : web. 22 Jan 2025. <https://www.unicef.org/ukraine> (дата звернення: 28.08.2025).
11. Понад 70 % українців відчувають стрес або знервованість і лише 2 % звертаються до фахівця. МОЗ України. 27/10/2022. URL: <https://moz.gov.ua/uk/ponad-70-ukrainsciv-vidchuvajut-stres-abo-znervovanist-i-lishe-2-zvertajutsja-do-fahivcja-> (дата звернення: 28.08.2025).
12. Ukraine: civilian casualty update 3 October 2022 / Office of the High Commissioner for Human Rights United Nations : web. 3 Oct 2022. URL: <https://www.ohchr.org/en/updates/2022/10/ukraine-civilian-casualty-update-3-october-2022> (дата звернення: 28.08.2025).
13. Ukraine Humanitarian Situation Report No. 22, October 2022 / UNICEF : web. 2022. URL: <https://www.unicef.org/documents/ukraine-humanitarian-situation-report-no22-october-2022> (дата звернення: 28.08.2025).
14. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders: DSM-5™, 5th ed. American Psychiatric Publishing, 2013. DOI: 10.1176/appi.books.9780890425596 (дата звернення: 28.08.2025).
15. Pfefferbaum B., North C. S. Mental health and the Covid-19 pandemic. *The New England Journal of Medicine*. 2020. Vol. 383. No. 6. Pp. 510–512. DOI: 10.1056/NEJMp2008017 (дата звернення: 28.08.2025).
16. Thabet A. A., Vostanis P. Post-traumatic Stress Reactions in Children of War. *The*

- Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*. 1999. Vol. 40. Is. 3. Pp. 385–391. DOI: 10.1111/1469-7610.00456 (дата звернення: 28.08.2025).
17. Macksoud M. S., Aber J. L. The war experiences and psychosocial development of children in Lebanon. *Child Development*. 1996. Vol. 67. Is. 1. Pp. 70–88. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/8605835/> (дата звернення: 28.08.2025).
 18. Murthy R. S., Lakshminarayana R. Mental health consequences of war: a brief review of research findings. *World Psychiatry*. 2006. Vol. 5. Is. 1. Pp. 25–30. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC1472271/> (дата звернення: 28.08.2025).
 19. Карпенко А. Принципи професійної підготовки майбутніх психологів до роботи з дітьми в екстремальних умовах. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 6 (14). С. 237–250. DOI: 10.52058/3041-1572-2025-6(14)-237-250 (дата звернення: 28.08.2025).
 20. Ukraine: 140,000 children, parents and educators benefiting from UNESCO-backed psychosocial and educational centers / UNESCO : web. 25 March 2025. URL: https://www.unesco.org/en/articles/ukraine-140000-children-parents-and-educators-benefiting-unesco-backed-psychosocial-and-educational?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 28.08.2025).
 21. Гуменникова Т., Гальцова С., Василевська О. Психосоціальні наслідки тривалого розлучення внаслідок мобілізації та їх вплив на психічне здоров'я дітей. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2025. № 5 (51). С. 1883–1896. DOI: 10.52058/2786-4952-2025-5(51)-1883-1896 (дата звернення: 28.08.2025).
 22. Романик А. Пам'ятка для батьків / Facebook : messenger. 12.03.2022. URL: <https://www.facebook.com/dytyachyjsyolog/posts/1952442951618630> (дата звернення: 28.08.2025).
 23. Ройз С. Чим можна зайняти дітей в укритті / Facebook : messenger. 27.02.2022. URL: <https://m.facebook.com/npa.org.ukraine/photos/a.646567839107182/1392316714532287/?type=3&source=57> (дата звернення: 28.08.2025).
 24. Горбунова В. Поради батькам / Facebook : messenger. 26.02.2022. URL: <https://www.facebook.com/viktoriykagorbunova/posts/5157266954333734> (дата звернення: 28.08.2025).
 25. Journal of Psychology & Theology / Wikipedia : web. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Journal_of_Psychology_%26_Theology?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 28.08.2025).
 26. Mental Health, Religion & Culture / Wikipedia : web. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Mental_Health_%2C_Religion_%26_Culture?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 28.08.2025).
 27. Lawrie S., Blakey C., Hawkins R. D., anf Williams J. M. Harnessing RSPCA Stakeholder Expertise to Co-Produce a Complex Intervention Addressing Childhood and Adolescent Animal Harm. *Animals*. 2025. Vol. 15. Is. 3. Art. 347. DOI: 10.3390/ani15030347 (дата звернення: 28.08.2025).
 28. Кріцак І. Формування кримінологічних інноваційних науково-дослідних центрів / лабораторій у практичних підрозділах Національної поліції України. *Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення* : зб. тез наук.-практ. кругл. столу (Київ, 26.09.2023). Київ, 2023. С. 274–281. URL: https://www.knuba.edu.ua/wp-content/uploads/2023/11/zbirnyk_kruglyj-stil_26.09.2023.pdf (дата звернення: 28.08.2025).
 29. Його ж. До питання про особистість злочинця крізь кримінопсихологічну / кримінологічну ретроспективу. *Забезпечення психологічної допомоги в секторі безпеки та оборони України* : зб. тез доп. III Всеукр. міжвідом. психол. форуму (Київ, 30.05.2024). Київ, 2024. С. 155–165. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21821> (дата звернення: 28.08.2025).